

Аканова Г.К.
доцент, заң ғылымдарының магистрі,
gulzhan_akanova@mail.ru

Академик Зұлқарнай Алдамжар атындағы
Қостанай әлеуметтік-техникалық
университеті
110000 Қостанай қ., Кобыланды Батыр даңғылы, 27

КЫЛМЫСТЫҚ ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ ЖАЛПЫ НЕГІЗДЕРІН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕРІ

Аңдатпа. Мақалада қылмыстық жауапкершілік мемлекеттік мәжбүрлеу шараларынан көрініс тапты. Осы шаралардың ішінде қылмыстық жазаның рөлі ерекше, өйткені ол қылмыстық құқық бұзуға жауап ретінде мемлекет атынан қолданылатын құқықтық шаралардың қажетті де ең қатал құралы болып табылады.

Демократиялық құқықтық мемлекетте мемлекет пен азамат арасындағы қарым-қатынас заңның үстемдігі қағидатынан бастау алуға тиіс. Мемлекет қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету барысында, заңның шегінде және заңның негізінде әрекет етеді. Мемлекет өз азаматтарынан белгілі бір талаптарды қатаң орындауды талап етеді, оны орындамаған немесе сақтамаған жағдайда құқықтық жауапкершілікті жүктейді. Әдетте жауапкершіліктің ішіндегі ең қатаң түрі қылмыстық жауапкершілік болып саналады, себебі заңмен қорғалатын игіліктер неғұрлым қасиетті және қол сұғылмайтын болса, соғұрлым қатаң жауапкершілікке әкеп соғады.

Түйінді сөздер: қылмыстық жаза, жауапкершілік, құқықтық мемлекет, қылмыстық құқық бұзушылықтар жиынтығы, қылмыстардың қайталануы, құқықтық шаралар, қол сұғылмауы, себепті байланыс.

Кіріспе

Абсолютті қажеттіліктен туындамайтын кез келген жаза – қатыгездік деп Монтескье айтқандай, жаза әділ боуы тиіс. Расында, жаза арқылы құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамның іс-әрекетіне баға беріледі. Осы тұрғыда қылмыскерге қатысты әділ, негізді де заңды жаза тағайындау сот төрелігін жүзеге асыруда басты орын алады және мемлекет пен қоғамды әрдайым мазалайтын күрделі мәселе болып келеді[1].

Қазіргі таңда жаза тағайындау тәжірибесі күрделі де әралуан кезеңдерді бастан кешуде. Мемлекетіміз тоталитарлық жүйеден демократиялық басқару жүйесіне өту барысында бірқатар құндылықтарға да көзқарас өзгерді, тиісінше құқыққа қарсы әрекеттерге құқықтық баға берумен қоса, заман талабына жауап беретін жаза тағайындау институты да бірқатар өзгерістерге ұшырады. Мемлекет, бір жағынан қоғам

үшін онша қауіпті емес құқық бұзушылық жасағандарға кешіріммен қарауды мақсат тұтса, екінші жағынан ауыр қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға қатаң жаза қолдану саясатын жүргізіп келеді.

Мұндай жағдайларда осы қарама-қарсы бағыттар арасындағы тепе-теңдікті сақтау, әділ жаза тағайындау, әрине, қарапайым іс емес. Қылмыс жасаған адамдарға қылмыстық-құқықтық ықпал етудің ең оңтайлы шараларын іздеу әрдайым сәтті бола бермейді, бұл қолданыстағы заңнаманы ары қарай жетілдіруді талап етіп отырады[2].

Бұл зерттеудің өзектілігі жазаны тағайындау қылмыстық құқықтың жалпы құқықтық және салалық арнайы принциптерінің көрінісі болып табылатын белгілі принциптерге негізделеді және олар тұрақты болуы тиіс. Жаза тағайындаудың институционалдық принциптері жазаның әділдігі, жазаның заңдылығы, жазаның мақсатқа ұмтылуы, жазаны үнемдеу, жазаны жеке даралау. Қылмыстық заңда бұл принциптердің анықтамасы берілмегенімен, олардан туындайтын нақты ережелер жаза тағайындаудың жалпы негіздерін бекітетін нормалардан көрініс табады.

Зерттеудің мақсаты қылмыстық құқық бұзушылықтардың қоғамдық қауіптілігі әртүрлі, нақты өмірлік жағдайлар мен кінәлі тұлғаның жеке басындағы ерекшеліктері де сан алуан болып келеді. Бұл мән-жайлар сот отырысында көрініс табады және жаза тағайындағанда сот қалауына жол ашады. Дегенмен, жаза тағайындау кезінде қылмыстық-құқықтық норма санкциясының маңызын тіптен жоққа шығаруға болмайды, себебі ол мемлекет тарапынан қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамдық қауіптілігінің сипаты мен дәрежесіне берілген баға болып табылады және жазаның түрі мен шектерін көрсетуші рөлін атқарады.

Зерттеу объектісі жаза қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі, кінәлі адамның ерекшеліктерін сипаттайтын мән-жайлар және тағайындалған жазаның үшінші тұлғаларға әсері ескеріле отырып тағайындалады. Қылмыстардың бір-бірінен сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі бойынша айырмашылығы бар екені мәлім.

Әдебиетке шолу осы тұрғыда құқық қолданушының заң шеңберінде неғұрлым оңтайлы құқық қолданушылық шешімді қабылдау үшін субъективті таңдау (құқық қолданушылық қалау) мүмкіндігі берілетінін назарда ұстаған жөн.

Құқық қолданушылық қалаудың жағымды тұстары (құқықтағы ақаулықтардың орнын толтыру, құқық нормаларының коллизиясын жою, құқық принциптерін жүзеге асыру, бағалаушы ұғымдарға нақты мазмұн беру) болғанына қарамастан, ол судьяларға өз уәкілеттіліктерін теріс пайдалану мүмкіндігін беретінін жоққа шығара алмаймыз.

Жаза тағайындау саласындағы сот қалауы тарылту немесе кеңейту үрдістері арқылы реттеледі. Десек те, бұл бағыттағы заң шығарушылық қызмет қолданыстағы заңда бекітілген жаза тағайындаудың жалпы ережелерінен ауытқымауы тиіс. Кейде ғылыми әдебиеттерде жаза тағайындаудың жалпы негіздерін «қылмыстық-құқықтық нормаларын қолданудың алгоритмі» деп те атайды[3].

Жазаны жеке даралаудың маңызды құралдарының бірі қылмыстық жауапкершілік пен жазаны жеңілдетуші және ауырлатушы мән-жайлардың тізімін құқықтық айқындау болып табылады.

Жеңілдетуші (ауырлатушы) мән-жайлар сотқа келесідей мүмкіндіктер береді: баламалы санкциялар қатарынан жазаның жеңіл (қатал) түрін тағайындау; баптың санкциясында көзделген шектердің ең төменгі (жоғарғы) мөлшеріне тең немесе соған жақын мөлшерде жаза тағайындау; ҚК-нің 55-бабының жекелеген талаптарын қолдану

(қолданбау)[4].

ҚК 53-бабының 3-бөлігінің қазақ тіліндегі редакциясында: «егер жеңілдететін мән-жай қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген болса, ол өзінен-өзі жаза тағайындау кезінде қайтадан ескерілмеуі мүмкін», - делінген. Көріп отырғанымыздай, бұл норманың орыс тіліндегі нұсқасы жеңілдетуші мән-жайлар аталған жағдайда қайтадан «есепке алынбайтынын» императивті түрде бекітсе, ал қазақ тіліндегі нұсқасы «ескерілмеуі мүмкін» деп диспозитивті түрде баяндалған.

Осы нормаға Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты «Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» нормативтік қаулысының 4-тармағында дұрыс, заң шығарушының еркіне сәйкес келетін түсініктеме берген: «ҚК-нің 53-бабында немесе 54-бабында көзделген мән-жай қылмысты саралайтын белгілердің бірі ретінде ҚК-нің Ерекше бөлігіндегі бабының диспозициясында көрсетілсе, сот оны осы қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде тани алмайды»[5].

Әдістеме

Мақаланың әдіснамалық сот тәжірибесінде жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды тану кезінде кінәлі адамның жеке басын сипаттайтын мәліметтерді ескеру кезінде де проблемалар бар. Соттар кейбір жағдайларда кінәлі адамды немесе оның әрекетін жағымсыз жағынан сипаттайтын мәліметтерді ауырлатушы мән-жай ретінде танып жатса, кейде, керісінше, бұл мәліметтерді сотталушының жеке басын сипаттайтын мән-жай ретінде де ескермей жатады.

Сонымен, қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдетуші және ауырлатушы мән-жайлар деп қылмыстық құқық бұзушылық пен кінәлі адамның қоғамдық қауіптілігін азайтатын не арттыратын және де жазаға ықпал ететін, кінәлінің жеке басы мен оның жасаған әрекетіне қатысты сан алуан факторларды түсінуіміз қажет.

Негізгі бөлім бұл қылмыстық құқықтың гуманизм принципінің көрініс табуы. Алайда, соттар кейбір жағдайларда кінәлі адамды немесе оның әрекетін жағымсыз жағынан сипаттайтын мәліметтерді (тізімде көрсетілмеген) ауырлатушы мән-жай ретінде танып жатса, кейде, керісінше, бұл мәліметтерді сотталушының жеке басын сипаттайтын мән-жай ретінде де ескермей жатады.

Сонымен, қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдетуші және ауырлатушы мән-жайлар деп қылмыстық құқық бұзушылық пен кінәлі адамның қоғамдық қауіптілігін азайтатын не арттыратын және де жазаға ықпал ететін, кінәлінің жеке басы мен оның жасаған әрекетіне қатысты сан алуан факторларды түсінуіміз қажет.

Қазақстанның қылмыстық-құқықтық саясатының шынайы адамгершілік тұрғысынан құрылып келе жатқандығының тағы бір белгісі ретінде қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазадан көрі неғұрлым жеңіл жаза тағайындау ережелерін (ҚК 55-бабы) атауға болады.

Дегенмен, ҚК 55-бабының 6-бөлігіне сәйкес осы баптың 2 және 3-бөліктерінде көзделген мән-жайлар болған кезде, жаза тиісті қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген төменгі шектен де төмен тағайындалуы мүмкін делінген, яғни, бұл аталған баптарды құбылтатын ереже болып табылады.

Алайда, бұл ережені қолданудың нақты негіздері айқындалмаған және оны қолдану сотқа шексіз дискрециялық өкілеттіктер берудің келеңсіз көрінісі және де ҚК 55-бабының 4-бөлігінде көзделген мән-жайлардың дәрежесі мен мазмұнын төмендетеді

деп санаймыз.

Тағы да бір ҚК Ерекше бөлігі бабының санкциясын құбылтатын, бірақ бұл тұста қатандату жағына қарай, қылмыстық құқық бұзушылықтардың және үкімдердің жиынтығы бойынша жаза тағайындау ережелерін атауға болады.

Қолданыстағы қылмыстық заң заңмен салыстырғанда айтарлықтай өзгеріске ұшырамаған, тек қана қылмыстық теріс қылықтардан құралған жиынтықтар үшін жаза тағайындаудың ерекшеліктерін реттейтін нормалардың пайда болды.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың және үкімдердің жиынтығын құрайтын жағдайлардың болуы сотталушының қоғамға қауіптілігі жоғары екенін көрсетеді, тиісінше қаталырақ жаза тағайындауды көздейді.

Жаза тағайындау – сот жұмысының жауапты да маңызды кезеңі. Әрбір нақты іс бойынша соттың жаза тағайындаудың жалпы негіздерін бұлжытпай сақтауы заңды да әділ жаза тағайындаудың алғы шарты болып табылады.

Қорытынды

Қорыта келгенде, жаза тағайындау жасаған қылмыста айыпты деп танылған адамға айыптау үкімі шығарарда қылмыстық ықпал жасаудың нақты шарасы соттың тандауы.

Жаза тағайындау, яғни айыптау үкімін шығарарда жаза таңдау сот қызметіндегі маңызды, жауапты сәті. Жаза тағайындау әлеуметтік әділеттіктің қалпына келуіне, сотталған адамның түзелуіне, соттылығының да, басқа адамдардың да жаңа қылмыс жасауы болдырмауға көмегін тигізеді.

Жаза тағайындау белгілі бір принциптерге негізделеді, олар қылмыстық заңның жалпы құқықтық және салалық арнаулы принциптерінің нақты көрінісі болып табылады. Жаза тағайындаудың негізінде жатқан принциптер мыналар: заңдылық, адамгершілік, жазаның әділеттілігі, жазның дәлелдігі және үкімде оның себебінің міндетті түрде көрсетілуі, жазаны жеке даралау, қылмыстық қудалау шараларын үнемдеу. Бұл принциптер Қылмыстық Кодекстің нормаларында өз көрінісін табады.

Заң жаза тағайындау кезінде сотты жаза мақсаттарының бірі болып саналатын жазаның сотталған адамның түзелуіне әсер ететіндігіне көре білуге, және барлық мән-жайларды ескере отырып, жазаның мүмкіндігінше ауырлығы төмен, жұмсақтау түрін дұрыс тағайындай білуге, оның мөлшерін анықтауға міндеттейді. Сонымен қатар, сот ізгілік қағидатын басшылыққа ала отырып, айыпкерге тағайындалған жазаның оның отбасының және оның асырауындағы тұлғалардың тұрмысы жағдайына мүмкін болар ықпалын да ескеруі керек.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1.Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. - М.: Стелс, 1995. - С.165.
- 2.Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі: 2014 жылғы 3 шілдеде қабылданған // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_11.04.2021.
- 3.Балтабаев Қ.Ж., Биебаева А.Ә., Сыздық Б.К. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім. - Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2020. - 394 б.
- 4.Рахметов С.М., Бапанов Т.Ә. Қазақстанның қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім. - Алматы: ТОО Издательство Норма-К, 2004. - 216 б.
- 5.«Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы №4 Нормативтік қаулысы // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S_11.04.2021.

REFERENCES

1. Bekkaria CH. O prestupleniyah i nakazaniyah. - M.: Stels, 1995. - S.165.
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі: 2014 жылғы 3 шілдесіде қабылданған // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226_11.04.2021.
3. Baltabaev Қ.ЗН., Biebaeva А.Ә., Syzдық В.К. Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығы. ЗНалпы бөлім. - Алматы: ТОО Лантар Трейд, 2020. - 394 б.
4. Rahmetov S.M., Baranov Т.Ә. Қазақстанның қылмыстық құқығы. ЗНалпы бөлім. - Алматы: ТОО Izdatel'stvo Norma-K, 2004. - 216 б.
5. «Қылмыстық заһа тағайындаудың кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы ЗНоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы №4 Нормативтік қаулысы // http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P150000004S_11.04.2021.

Аканова Г.К.,

магистр юридических наук, доцент
gulzhan_akanova@mail.ru

*Костанайский социально-технический
университет имени академика З. Алдамжар
110000 г. Костанай, пр. Кобыланды батыра, 27*

ОСНОВЫ НАЗНАЧЕНИЯ НАКАЗАНИЯ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕГО ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Аннотация. В статье уголовная ответственность нашла отражение в мерах государственного принуждения. Среди этих мер особо выделяется роль уголовного наказания, поскольку оно является необходимым и самым жестким средством правовых мер, применяемых от имени государства в ответ на уголовное правонарушение. В демократическом правовом государстве отношения между государством и гражданином должны исходить из принципа верховенства закона. Государство действует в процессе обеспечения общественного порядка, в пределах закона и на основе закона. Государство требует от своих граждан строгого выполнения определенных требований, налагает правовую ответственность в случае его неисполнения или несоблюдения. Обычно самой строгой формой ответственности считается уголовная ответственность, потому что чем более священными и неприкосновенными являются охраняемые законом блага, тем более строгой ответственностью они несут.

Ключевые слова: уголовное наказание, ответственность, правовое государство, совокупность уголовных правонарушений, рецидив преступлений, правовые меры, неприкосновенность, причинно-следственная связь.

Akanova G.K.

Master of Law, associate, docent
gulzhan_akanova@mail.ru

*Kostanay Socio-Technical University
named after academician Z. Aldamzhar*

THE BASICS OF SENTENCING PROBLEMS OF GENERAL LEGAL REGULATION

Annotation. *In the article, criminal liability is reflected in the measures of State coercion. Among these measures, the role of criminal punishment stands out in particular, since it is the necessary and most severe means of legal measures applied on behalf of the State in response to a criminal offense. In a democratic State governed by the rule of law, relations between the State and the citizen should be based on the principle of the rule of law. The State acts in the process of ensuring public order, within the limits of the law and on the basis of the law. The State requires its citizens to strictly comply with certain requirements, and imposes legal liability in case of non-fulfillment or non-compliance. Criminal liability is usually considered the most severe form of liability, because the more sacred and inviolable the legally protected goods are, the more severe their liability is.*

Keywords: *criminal punishment, responsibility, the rule of law, the totality of criminal offenses, recidivism, legal measures, immunity, causal relationship.*